

Марина ВОЛОШЕНКО,

orcid.org/0000-0003-0940-3829

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Національного університету «Одеська політехніка»
(Одеса, Україна) *marussia_v@ukr.net*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА І ЗАСОБИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглянуто етичні та соціальні аспекти батьківської відповідальності та можливості її реалізації в сучасній політиці соціального захисту. Необхідність проведення даного дослідження зумовлена загостренням світових соціальних проблем, що свідчить про зростання чисельності дітей з неблагополучних сімей, поширення низького рівня освіти та появу дедалі більшої кількості малозабезпечених сімей. Актуальність проведеного дослідження пояснюємо можливістю вдосконалення етико-соціальних аспектів відповідального батьківства та виявлення ключових негативних факторів впливу на етико-соціальне виховання дитини. Особливої актуальності ця тема набуває через поширення у світі недосконалої педагогічної практики та деформованої системи соціального захисту, що формує проблематику. Метою дослідження є сучасні аспекти реалізації відповідального батьківства і засоби його вдосконалення з урахуванням сучасних підходів, його розвитку та можливості фінансування дітей, забезпечення якісного становлення особистості і доступу до освіти. За допомогою методології та методів наукового дослідження в науковій роботі проаналізовано дефініцію відповідального батьківства, етимологію реалізації заходів етичного та соціального виховання дітей і подолання ключових проблем, пов'язаних із внутрішнім кліматом сім'ї. Мета статті – описати основні результати етико-соціальних аспектів виховання дитини та окреслити перспективні напрямки вдосконалення системи підходів до відповідального механізму як структурної системи соціального захисту. Завдання наукової праці полягають у визначенні основних засад етичних і соціальних норм поведінки дітей, формування творчого та фізичного розвитку, подолання деструктивного середовища в сім'ї. Отримані результати можуть мати реальне практичне значення для соціального середовища завдяки реалізації запропонованих рекомендацій. Вони можуть якісно покращити поточний стан освіти та підвищити рівень життя населення, який частково залежить від відповідального батьківства. У науковій розвідці визначено принципи етичних і соціальних аспектів батьківської відповідальності та проаналізовано перспективи їх подальшого розвитку.

Ключові слова: відповідальне батьківство, сімейне благополуччя, соціальний захист, соціальні інститути, формування особистості, етичні та соціальні особливості.

Maryna VOLOSHENKO,

orcid.org/0000-0003-0940-3829

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work
Odesa Polytechnic National University
(Odesa, Ukraine) *marussia_v@ukr.net*

MODERN APPROACHES TO THE IMPLEMENTATION OF RESPONSIBLE PARENTHOOD AND MEANS OF ITS IMPROVEMENT

The article examines the ethical and social aspects of parental responsibility and the possibilities of its implementation in the modern policy of social protection. The need to conduct this research is due to the aggravation of global social problems, which indicates the growth of children from disadvantaged families, the spread of a low level of education, and the appearance of an increasing number of low-income families. The relevance of the conducted research is explained by the possibility of improving the ethical and social aspects of responsible parenting and identifying key negative factors influencing the ethical and social upbringing of a child. This topic is particularly relevant due to the spread in the world of imperfect pedagogical practice and a deformed system of social protection, which forms the problem. The purpose of the study is the modern aspects of the implementation of responsible parenthood and the means of its improvement, taking into account modern approaches, its development and the possibility of financing children, ensuring quality personality formation and access to education. Using the methodology and methods of scientific research, the definition of responsible parenthood, the etymology of the implementation of measures of ethical and social upbringing of children and overcoming key problems related to the internal climate of the family were analyzed in the scientific work. The purpose of the article

is to outline the main results of the ethical and social aspects of raising a child and outline prospective directions for improving the system of approaches to the responsible mechanism as a structural system of social protection. The tasks of the scientific work are to determine the basic principles of ethical and social norms of children's behavior, the formation of creative and physical development and overcoming the destructive environment in the family. The obtained results can have real practical significance for the social environment thanks to the implementation of the proposed recommendations. They can qualitatively improve the current state of education and raise the standard of living of the population, which partly depends on responsible parenting. The scientific work defines the principles of ethical and social aspects of parental responsibility and analyzes the prospects for their further development.

Key words: *responsible parenthood, family well-being, social protection, social institutions, personality formation, ethical and social features.*

Постановка проблеми. Зважаючи на сучасний стан соціального захисту в світі, можна сказати, що механізм відповідального батьківства не працює і потребує суттєвої модифікації. Проблема неблагополучних сімей та поширення наркоманії, неграмотності та низького інтелекту серед дітей має тенденцію до зростання. Важливість формування освітньо-виховного процесу має ґрунтуватися на принципах розвитку дитини в сучасному соціальному середовищі. Крім того, для виконання цих заходів необхідно сформувати якісні особливості щодо реалізації підходів і на рівні домогосподарств, і на державному рівні.

Етичні та соціальні аспекти відповідальності батьківства полягають у можливості культурного розвитку дітей і особистості дитини під час виховання. Розвиток моральних якостей, здатності дитини до соціальної активності є пріоритетним завданням батьків. Проте в сучасних умовах розвитку реалізація таких заходів є недосконалою, про що свідчить загальний рівень зниження інтелекту дітей, поширення бідності та збільшення кількості неблагополучних сімей. Значна частина конфліктів виникає через недостатній рівень матеріального забезпечення домогосподарств, що призводить до негативних наслідків для дитини. Війна в Україні та поширення пандемії коронавірусу лише прискорюють ці процеси. Тому батьки повинні відповідально поставитися до формування етичних і соціальних рис, щоб виховати якісну внутрішню духовну культуру дитини та вміти розвивати її відповідно до сучасних аспектів навколишнього світу.

Важливим напрямком розвитку етичного та соціально відповідального батьківства є формування внутрішньої культури батьків щодо розвитку дитини та впровадження ефективних методів виховання. Вона може покращити психологічне сприйняття світу дитиною, сформувати принципи спілкування в суспільстві і визначити основні норми та правила поведінки. Культура дитини залежить від впливу батьків і якості її виховання, що відбивається на повсякденному житті. Розглянемо основні підходи до використання етичних та

соціальних аспектів відповідального батьківства в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етичні та соціальні аспекти батьківства дедалі більше досягають критичної межі, оскільки стрімко наростають негативні явища, які спричинили пандемія коронавірусу та війна в Україні. Поширення бідності та психологічних розладів стимулює пошук ефективного механізму оптимізації як державної політики соціального захисту дітей, так і можливості покращення домашнього виховання дітей. Питання впровадження відповідального батьківства є дискусійним, але воно має декілька чітко визначених положень щодо прав батьків і дітей, а також загальні рекомендації для його реалізації та забезпечення належного виховання дитини. Як вважає О. Смалько, відповідальне батьківство – це моральна система батьків щодо необхідності забезпечувати належне виховання дітей, яка закріплена в законодавстві країни (Смалько, 2016). Такий підхід свідчить про те, що за виховання дітей несуть відповідальність не лише батьки, а й держава.

Цієї точки зору дотримується і вчений В. Шахрай. Він зазначає, що особливості сучасного розвитку відповідального батьківства суттєво загострилися через занепад культурного розвитку, внаслідок геополітичних викликів і навіть поширення наукового прогресу (Шахрай, 2020а). Доступ до освіти розглядає й Л. Слюсар, яка наголошує на тому, що сучасна освіта має бути доступною кожній дитині не залежно від матеріального становища сім'ї (Слюсар, 2016). Головну проблему автор вбачає в недосконалості розвитку навчальних закладів, які переважно працюють на комерційних засадах, а безкоштовна освіта є важкодоступною через бюрократію та нечіткість процесу доступу до неї. Отож такий підхід створює соціальну деформацію, що діти із заможних сімей мають набагато більше можливості, ніж інші діти.

Виховання в сім'ї, як зазначає О. Бартків, має будуватися на засадах взаємного розуміння і моральної норми поведінки (Бартків, 2018). Проблемою сучасних сімей є низький рівень освіти

батьків та загострення психологічних захворювань, як наслідок тривалої ізоляції під час коронавірусу, а також негативні соціально-економічні наслідки, спричинені війною в Україні.

Мета дослідження – визначити процес розвитку етичних і соціальних аспектів відповідального батьківства та основні напрямки впливу на виховання дитини. Основним завданням дослідження є відображення результатів виховної діяльності батьків і напрямів забезпечення соціально-економічного життя дитини та можливості її адаптації до життя в сучасному соціальному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Питання відповідального батьківства має велике значення для забезпечення культурної свідомості дітей та їхнього подальшого розвитку. Проблема сучасної освіти та виховання полягає в розвитку різноманітних форм освітньої практики та поширенні негативного впливу інформаційного середовища на психіку дитини. Для забезпечення якісного виховання та стимулювання дитини до всебічного розвитку відповідальні батьки мають реалізовувати комплекс цілей, спрямованих на розвиток етичних та соціальних аспектів людської діяльності. Адже це зможе якісно покращити активність дитини в майбутньому суспільстві та забезпечити вирішення негативних проблем стратегічного значення для держави. Такі макроекономічні особливості забезпечення соціальної політики країни починаються з виховання кожної дитини окремо.

Актуальними проблемами етико-соціального аспекту відповідального батьківства є необхідність розвитку якісного підходу до виховання дітей, розвитку їхніх аналітичних і культурних здібностей. Найбільшою проблемою в глобальному середовищі стало масове безробіття серед молоді, яке в країнах Європи становить близько 30%. Такий показник свідчить не лише про недостатній рівень знань і вмінь, а й про проблему самовизначення та розуміння своєї соціальної значущості для світу. Другою проблемою молоді на сьогодні є постійний розвиток технологій, що призводить до необхідності постійної зміни професій або повної перебудови професійного підходу до навчання. Ще одним негативним явищем щодо освітнього виховання та як наслідок соціальної активності є глобальний рівень зниження навичок та аналітичних здібностей дітей. Гострим залишається й питання культури, оскільки у світі зріс рівень вульгарної поведінки, розвиток злочинності та низький емоційний інтелект.

Окреслені проблеми свідчать про необхідність перегляду сучасної системи виховання батьківства.

Такими темпами майбутній світ може втратити всі свої сучасні досягнення. Отже, етичні та соціальні аспекти та можливості їхньої реалізації мають бути основним фактором розвитку батьків. Сутність етико-соціальних аспектів полягає у вихованні духовної культури дітей та її розвитку відповідно до сучасного глобального середовища. Це проявляється в повсякденному житті, і це важлива особливість засвоєння дітьми певних факторів та їх проявів. Ключовою загрозою для формування майбутнього суспільства є неблагополучні сім'ї, де спостерігається висока конфліктність, або де батьки мають низку шкідливих соціальних звичок. Етико-соціальні аспекти полягають у вияві в дітей когнітивного та емоційного інтелекту, вміння поводитися в суспільстві, можливості використання їхнього творчого та аналітичного потенціалу, що може якісно забезпечити їхню діяльність відповідно до сучасного розвитку світу.

Духовне та культурне виховання є основними принципами відповідального батьківства. Розглянемо сутність концепції відповідального батьківства з огляду на проблеми сучасного світу. Сучасне відповідальне батьківство полягає в методиці розвитку культурно-духовних особливостей дитини, яка може сформувати повноцінний комплекс розвитку дитини та за допомогою власних засобів зміцнити сучасні принципи реалізації поведінки в суспільстві. Відповідальне батьківство має також базуватися на таких принципах:

Морально-культурний принцип – полягає у здійсненні виховного процесу на підставі поваги до дитини та сприяння його культурному розвитку з урахуванням сучасних методів виховної діяльності.

Етичний принцип навчання і виховання полягає в удосконаленні етичних норм поведінки дитини та створенні умов для її формування на підставі виховної роботи, роз'яснення правил поведінки та загальноприйнятих норм етики.

Повага до дитини – важливо проводити з дитиною виховну роботу на підставі поваги та взаєморозуміння, що може якісно покращити сприйняття дитиною сучасного світу та сформувати розуміння ключових процесів, пов'язаних з її діяльністю в суспільстві.

Соціальне виховання – полягає в поясненні основних принципів функціонування соціального середовища та можливості реалізації в ньому здібностей дитини.

Фінансово-економічне – відповідальне батьківство полягає у забезпеченні дитини основними характерними потребами, як-от: житло, їжа, доступ до світу.

Правово-моральний – полягає в можливості використання лише законних засобів виховання, без фізичного та морального насильства над дитиною. Це найважливіший принцип, оскільки в сучасному світі він значно порушується і є ключовою проблемою для дітей з неблагополучних сімей. Тому слід виробити такий принцип, адже саме на його підставі дитина зможе стати особистістю без психологічної травми.

Вищезазначені принципи етичних і соціальних особливостей відповідального батьківства можуть якісно покращити функціонування дитини в сучасному світі та забезпечити усвідомлення нею навколишнього соціального середовища. Проблеми відповідального батьківства виникають у багатьох проявах за умови недотримання таких принципів. Причиною цього є бідність, недостатній рівень культурного розвитку, прояв агресії та психологічні розлади з боку батьків. Крім того, за статистикою, кількість неблагополучних сімей постійно зростає, переважно в країнах з недосконалою економікою.

Важливим напрямком сучасності є розвиток технологій, а особливо їхній вплив на етичну та соціальну культуру дитини. Саме на підставі бурхливого розвитку інформаційних технологій психологічний стан дитини принципово трансформується і характеризується своїми особливостями розвитку. Порушено питання щодо якісного використання засобів виховання дитини та можливості підвищення її активності в сучасному світі з позиції повноцінного соціального елемента. Цифрова гігієна – важливий інноваційний напрям у формуванні та складанні відповідального батьківства. Роз'яснення необхідності користування смартфоном, інформація з Інтернету та вміння ним послуговуватися без шкоди для психічного стану дитини є ключовими принципами розвитку відповідального батьківства.

Важливою проблемою відповідального батьківства є поширення наркотиків, алкоголю, хаотичних статевих контактів, що призводить до занепаду культурного середовища країни. Органи соціального управління повинні шукати шляхи вирішення таких проблем і стимулювати впровадження ефективних механізмів подолання поточних проблем. Ці засоби дозволяють покращити виховання дитини та мінімізувати негативні прояви прошарку населення з низькою соціальною відповідальністю.

Згідно з авторським підходом, система відповідального батьківства складається з трьох ключових структурних елементів, які утворюють комплексний механізм реалізації етичних

і соціальних аспектів відповідального батьківства. З урахуванням наукових підходів, головним аспектом розвитку відповідального батьківства О. Онипченко розглядає систему відповідального батьківства в рамках чотирьох структурних елементів, до яких входить соціальний. Він спрямований на підвищення соціального інтелекту дитини та можливість вдосконалення її поведінки в суспільстві і розвиток комунікативних навичок (Онипченко, 2018).

Загалом відповідальне батьківство переважно розглядають із позиції впливу на психолого-просвітницьку роботу з дитиною; однак основним аспектом реалізації батьківства є виховання внутрішніх особистісних якостей у самих батьків. Саме на підставі власних етичних і соціальних рис, якостей характеру вони можуть виховувати духовну культуру дитини та соціально-етичні норми (Шахрай, 2020b).

Для ефективної взаємодії з дитиною ключовою формою налагодження стосунків із дитиною є самовдосконалення та усунення власних негативних явищ і властивостей, які можуть бути спроектовані дитиною як норма поведінки. Саме тому, зважаючи на такий підхід, погляди на відповідальне батьківство розглядають у сучасній науці як механізм реалізації батьками власного розвитку та можливість передачі загальних понять своїм дітям.

У світі змінюється культура етико-соціального сприйняття та підходи до його реалізації. З огляду на такі принципи поширюється актуальність вибору практики виховної діяльності. Відповідальне батьківство спрямоване на виховання у дітей необхідних рис характеру та особистісних якостей для досягнення та формування соціально-економічних і культурних цілей.

Відповідальне батьківство розглядають як з позиції впливу на дитину, так і можливості використання власного розвитку для забезпечення функціонування дитини в публічному просторі. Крім того, особливого значення набуває формування у батьків базових принципів засвоєння етичних і соціальних аспектів, які можуть покращити підходи до організаційної роботи та спрямовують виховну діяльність на формування ключових умінь і навичок дитини, зосереджують основну увагу на вихованні етичних якостей дитини.

Враховуючи поширення глобальної пандемії коронавірусу та низку негативних наслідків, можна спостерігати негативні явища, які проявляються внаслідок ізоляції, а саме: підвищення агресивності батьків до дітей, погіршення комунікативних навичок та деформація етичних нави-

чок дитини. Зважаючи на такі підстави, можна дослідити, що особливості використання етичних та соціальних аспектів відповідального батьківства полягають у якісній реалізації соціального та інтелектуального розвитку дитини.

Отже, результати дослідження свідчать про необхідність вдосконалення сучасної системи соціального захисту, а також проведення інформаційної кампанії щодо якості освіти та виховання. Крім того, відповідальне батьківство як засіб соціального захисту дитини та інструмент розвитку етичних і соціальних якостей особистості має забезпечуватися підтримкою країни та держави, що покращить загальний стан батьківства у світі та в Україні.

Дослідження вказує на необхідність використання сучасних засобів та інструментів удосконалення відповідального батьківства на рівні особистості та держави. Ефективне використання такого механізму зможе якісно покращити стан соціальної ситуації в країнах світу та вирішити ключові проблеми забезпечення етичної та соціальної значущості батьківства. Питання, порушені в цьому дослідженні, стосувалися двох напрямків: перший – виховання духовно-освітньої культури дитини, як головного чинника її розвитку та можливості функціонування в соціальному просторі; другий – неефективність діяльності сучасних державних соціальних інститутів, оскільки вони використовують неефективний механізм сприяння розвитку відповідального батьківства, що стимулює збільшення кількості дітей із неблагополучних сімей та низької соціальної відповідальності. Крім того, зростає кількість представників дитячої групи з низькою соціальною відповідальністю, що негативно впливає на рівень життя та є чинником розвитку злочинності.

Проблема бідності є глобальною світовою проблемою; однак фінансовий аспект є ключовим принципом, який зумовлює низький рівень відповідального батьківства. Тому для вирішення цієї проблеми необхідно використовувати сучасні інструменти стимулювання розвитку етико-соціальних аспектів відповідального батьківства, засоби фінансування та ефективний механізм функціонування соціальних інститутів. Соціальні інституції є ключовими установами, які можуть оперативнo реагувати на проблемні моменти в сім'ї. Фінансування соціальної політики є пріоритетним завданням держави. Адже головною місією держави як глобальної структури, яка є продуктом цивілізаційного розвитку, є забезпечення життєздатності та високого рівня життя жителів країни. Проблема дітей у неблагополучних сім'ях через

низьку батьківську відповідальність є гострою темою і потребує аналізу можливих механізмів реалізації її вирішення. За допомогою ефективної системи фінансування можна подолати проблему низького рівня відповідального батьківства.

Шляхи розвитку дитини та сучасні світові практики щодо розвитку етичного і соціально відповідального батьківства мають бути впроваджені в кожній родині. Поява дистанційної освіти частково переносить процес виховання та навчання дитини на батьків, оскільки до широкого поширення дистанційної освіти, дитина брала більше участі в житті суспільства і могла використовувати свої навички спілкування як пізнавальної діяльності в науковому середовищі. Школа і ЗВО формують духовну культуру; однак неможливість фізичного відвідування дитиною навчального закладу погіршує розвиток когнітивно-емоційного інтелекту та вимагає якісного підходу з боку батьків до виховання і духовного розвитку дитини. Саме тому аналіз використання сучасних освітніх практик в умовах дистанційної освіти може бути важливим напрямком подальших досліджень.

Загалом проведене дослідження окреслює актуальні глобальні проблеми, пов'язані з війною в Україні, поширенням пандемії коронавірусу, зростанням цін та збільшенням кількості мало-забезпечених сімей. Усі ці фактори свідчать про те, що має бути дієвий механізм соціального захисту, який зможе вирішити цю проблему. Адже на підставі формування такого механізму сім'я як інститут господарства може виховати соціально активну особистість, яка принесе користь державі та забезпечить високий рівень життя. Окреслені перспективи подальших досліджень дають змогу зробити ряд таких висновків.

Висновки. Отже, з дослідження етичних і соціальних аспектів відповідального батьківства можна зробити ряд наступних висновків. Відповідальне батьківство визначають як здатність забезпечити якісний розвиток інтелектуального, соціального та культурного спектру знань і навичок дитини. Крім того, відповідальне батьківство передбачає забезпечення дитини основними потребами, необхідними для забезпечення належного рівня життя. Завдяки використанню сучасних засобів етичних і соціальних принципів відповідального батьківства людина може досягти високого рівня життя населення та зробити свій внесок у макроекономічний показник країни. Цей процес відбувається завдяки можливості формування якісного середовища домогосподарств. Крім того, для формування дієвих засобів відповідального батьківства варто використовувати

сучасні засоби, які можна застосувати до дітей та стимулювати їх до досягнення етичних і культурних норм поведінки.

Сучасні проблеми відповідального батьківства – низький рівень соціального захисту та поширення бідності. Ці глобальні макроекономічні проблеми виникли внаслідок війни в Україні та спричинили низку негативних процесів у світі. Вони мають вирішуватися відповідно до оптимізації соціальних інститутів, пошуку інноваційних управлінських рішень та можливостей сприяння розвитку якісного підходу до навчання та виховання дітей.

Результати дослідження свідчать про те, що в умовах поширення дистанційної освіти та розвитку цифрових технологій виховна складова та виховання морально-духовної культури дітей тепер покладається на їхніх батьків, оскільки

діти фізично не мають можливості відвідувати навчальні заклади. Тому для розвитку аналітичних здібностей і забезпечення всебічного розвитку дитини батькам необхідно використовувати комплексну методику, яка буде спрямована на виховання інтелектуальних здібностей, умінь і фізичної культури дитини.

Окреслені підходи дають змогу сформулювати гіпотезу про те, що відповідальне батьківство сьогодні перебуває у частковому стані розвитку і потребує якісного вдосконалення, щоб забезпечити розвиток домашніх інституцій на мезорівні та сприяти покращенню макроекономічного клімату країни. Перспективами подальших досліджень має бути дослідження ефективної системи виховання дітей та можливості вдосконалення роботи органів соціального захисту населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Онипченко О. Відповідальне батьківство та репродуктивне здоров'я підлітків як складові статевого виховання. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 45–55.
2. Слюсар Л. І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 26–38.
3. Смалько О., Бартків О. Сутнісні характеристики відповідальності у батьківстві. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 2(9). С. 142–146.
4. Смалько О., Савчук С. Погляди філософів та педагогів-класиків на відповідальність і відповідальне ставлення до батьківства. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2020. № 1. С. 25–29.
5. Шахрай В. М. Актуальність проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства. *Удосконалення виховного процесу в закладах освіти як основа соціокультурного зростання дітей та молоді: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Біла Церква, 29 травня 2020 р.). Біла Церква: КНЗ КОР «КОІПОПК», 2020. С. 159–164.
6. Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*. 2020. Вип. 11 (2). С. 48–55.

REFERENCES

1. Onyuchenko, O. (2018). Vidpovidalne batkivstvo ta reproduktyvne zdorovia pidlitkiv yak skladovi statevoho vykhovannia [Responsible parenthood and reproductive health of adolescents as components of sexual education]. In *Naukovi zapysky BDPU. Serii: Pedagogichni nauky: Vol. 3* (pp. 45–55). [in Ukrainian].
2. Sliusar, L. (2016). Batkivstvo u systemi vidnosyn instytutu simi: suchasni transformatsii, ikh prychny ta naslidky [Parenthood in the system of relations of family institute: Modern transformations, their causes and consequences]. *Demohrafiia ta Sotsialna Ekonomika*, 2(27), 26–38 [in Ukrainian].
3. Smalko, O., & Bartkiv, O. (2018). Sutnisi kharakterystyky vidpovidalnosti u batkivstvi. [The essence of the characteristics of parental responsibility]. *Pedahohichni Chasopys Volyni*, 2(9), 142–146 [in Ukrainian].
4. Smalko, O., & Savchuk, S. (2020). Pohliady filosofiv ta pedahohiv-klassykyv na vidpovidalnist i vidpovidalne stavlennia do batkivstva. [Views of philosophers and classical teachers on responsibility and a responsible attitude to parenthood]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika*, 1, 25–29 [in Ukrainian].
5. Shakhrai V. M. Aktualnist problemy formuvannia hotovnosti starshoklasnykyv do vidpovidalnoho batkivstva [The urgency of the problem of forming the readiness of high school students for responsible parenting]. In *Udoskonalennia vykhovnoho protsesu v zakladakh osvity yak osnova sotsiokulturnoho zrostannia ditei ta molodi. Bila Tserkva: KNZ KOR "KOIPOPК"*, 2020, pp. 159–164 [in Ukrainian].
6. Shakhrai, V. (2020). Formuvannia hotovnosti starshoklasnykyv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhennia [Development of high school students' preparedness to responsible parenthood: Basic concepts of the research study]. *Innovatyka u Vykhovanni*, 11(2), 48–55 [in Ukrainian].